

АТЕЇСТИЧНІ, РЕЛІГІЙНІ ТА ДУХОВНІ ОРІЄНТИРИ В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ

Однією з найсуттєвіших ознак освітньої системи є її світоглядні орієнтири. Ці орієнтири відбивають, як правило, новітні наукові погляди та враховують вікові духовні традиції народу. За ХХ сторіччя в освітньому просторі України відбулося чимало змін, які пов'язані з відповідними змінами у соціальному житті. Якщо на початку ХХ століття освіта вважалася неповноцінною за відсутності викладання релігійного компоненту (зокрема, „Закону Божого”), то в післяреволюційні роки в її закладах все більше стверджувався атеїстичний світогляд, який вважався єдино правильним. Філософському аналізу загальної спрямованості та змісту освіти присвячено праці Г.Ващенко, І. А.Зязюна, В.Г.Кременя, В.С.Лутая та інших.

Метою статті є здійснення психологічного аналізу світоглядних орієнтирів в національній системі освіти та накреслення шляхів розв'язання ціннісно-сміслових протиріч у її поступі.

Слід зазначити, що в післяперебудовні часи ми стали свідками повернення суспільного інтересу до народних і релігійних традицій. Проте ідея орієнтування освітньої ланки на релігійні принципи нині вступає в протиріччя із законодавчими актами про відокремленість церкви від освіти і має чимало опонентів. Думка сучасних батьків також не є однозначною: частина з них вважає, що релігійні традиції мають складати основу виховання, інші ж – що релігія може бути шкідливою для свідомості дитини.

Дійсно, історія релігії показує, що її крайні вирази, такі як релігійна нетерпимість і фанатизм, призводять до христових походів та інквізиції, перешкоджають розвитку особистості та прогресу в цілому. Навіть зараз, у час інтеграції зусиль людства над вирішенням спільних глобальних проблем, лідери різних релігійних течій не можуть знайти спільної мови. Разом із цим, саме релігійні заповіді складають основу гуманістичного виховання, саме принципи любові до ближніх визнані в сучасних освітніх системах провідними.

Наслідки атеїстичного виховання також не можна розцінювати однозначно. Люди старшого покоління ще зберігають пам'ять про те, як, керуючись атеїстичним розумінням доцільності, руйнували церкви, спалювали безцінні рукописи, знищували святі ікони. Войовничий атеїзм приніс людям не менше шкоди, ніж релігійний фанатизм. Разом із цим, виховання віри в себе, власні можливості є однією з важливих психологічних підґрунть науково-технічного прогресу.

За останні десятиріччя ми стали свідками ще одного феномену, який полягає у відсутності будь-яких орієнтирів в освітній галузі і це не дивно, адже ідеали бійців-революціонерів та героїв праці втратили свою переконливість, а образи самовдоволених героїв-егоїстів не сприймаються більшістю як позитивні. Ціннісно-смысловий вакуум приносить, як правило, ще страшніші наслідки, ніж певна ідеологія, бо активізує такі особистісні риси як байдужість, прагнення до споживацтва, егоцентризм тощо.

Безумовно, прийняття тих чи інших ідеалів і цінностей значною мірою залежить від ментальності нації, від тих умов, що формували особистість протягом сторіч. У контексті, що розглядається, доцільно вказати на дві сталі психологічні риси, притаманні українцям і, відповідно, національній системі освіти – терпимість та терплячість. Терпимість, зокрема, проявляється в тому, що на території України одночасно співіснують різні релігії, а проблема релігійних конфліктів та непорозумінь практично не актуальна. У сучасних загальноосвітніх школах навчаються діти батьків з різною світоглядною орієнтацією. Терплячість знаходить прояв в тому, що, незважаючи на зміни політичних курсів, освіта завжди зберігала деяку консервативність та інерційність, захищаючись від сумнівних нововведень.

Аналізуючи зміни світоглядних позицій в освітньому просторі природно поставити запитання: невже діалектичні протилежності між атеїстичним та релігійним світосприйняттям будуть панувати над нашою свідомістю завжди? Як відповідь на це запитання в останній час посилюються дискусії про введення до шкільних програм предмету „Основи християнської етики”. Немає жодних

сумнівів у тому, що християнська етика може складати основу виховання – це доведено століттями. Разом із цим, у значної частини батьків виникає запитання: чому саме християнство? Особливо гостро це запитання постає не для атеїстично налаштованих родин, а скоріше для тих, які орієнтовані на інші релігійні системи. Ця дискусія здавалася б актуальною, якби не один дивовижний факт: предмет „Основи християнської етики” викладається в обсязі 1 години раз у два тижня! Не треба мати психологічну освіту, щоб зрозуміти неефективність такого підходу. Сучасна дитина активно включена в інформаційний вирій через засоби масової інформації. Її ціннісна орієнтація до 12 років у більшості випадків знаходиться під впливом ціннісної орієнтації сім'ї. Мотивація навчання у сучасних учнів знижується з кожним поколінням. Якщо 10 років тому пізнавальний інтерес учнів до навчання зменшувався починаючи з 5-7 класів, то нині значна частина першокласників висловлює небажання йти до школи. За таких умов ефективність виховного впливу предмету, що викладається раз у 2 тижні є досить сумнівною.

Звичайно, навіть спроба духовного виховання дитини є набагато кращою, ніж її відсутність, однак загроза духовного занепаду нації актуалізує пошук нових відповідних часу засобів забезпечення духовного становлення молоді. Одним з дієвих концептуальних підходів слід вважати спробу пошуків спільного як у атеїстичному, так і в релігійному світогляді. Цим спільним орієнтиром є духовність і, відповідно, духовно розвинена особистість. Цей ідеал не суперечить ані вищим релігійним уявленням про мету людського життя, ані атеїстичним поглядам. Саме духовність визначає високий рівень свідомості особистості, її відповідальність, моральну зрілість тощо.

Таким чином духовність як світоглядний орієнтир є не тільки спільним, для різних типів світосприйняття.

Зважаючи на це, до шкільних програм слід впроваджувати не атеїстичні або релігійні за своєю світоглядною орієнтацією виховні предмети, а духовно спрямовані засоби виховання молоді.

Однією із спроб реалізації цього підходу на практиці стала розробка та апробація спецкурсу „12 шляхів духовності”, для учнів 4-5 класів, рекомендованого Міністерством освіти України в складі авторського науково-методичного посібника [6].

Далі подані пояснювальна записка і план спецкурсу.

Пояснювальна записка

Актуальність курсу зумовлена необхідністю передачі молоді духовного спадку людства та утвердження духовності як стратегічного орієнтиру для системи освіти і суспільства взагалі. Відомо, що у людській свідомості місце ідеалів не буває порожнім і за відсутністю орієнтації на духовні ідеали та цінності їх місце заповнюється негативним змістом. Особливий вплив ця тенденція має на підростаюче покоління, наслідком чого є значне підвищення рівня правопорушень серед підлітків. Внутрішня емоційна енергія дітей потребує спрямування через творчість на адекватну духовну самореалізацію у соціумі.

Мета спецкурсу полягає в активізації процесу духовного розвитку особистості, формуванні духовних цінностей та ідеалів. Під час проведення занять передбачається розвиток у школярів таких духовних якостей, як здатність до відповідальності за зміст свого життя, розуміння та врахування інтересів і потреб інших людей, прагнення до самовдосконалення. Програма спецкурсу допомагає школярам пізнати свій духовний шлях, відчувати власну неповторність у Всесвіті.

Шляхи реалізації програми складаються у певну систему теоретичних та практичних заходів, що сприяють духовному становленню учнів. Для активізації у школярів потреби в духовному розвитку використовується механізм природного інтересу до визначних людей в історії людства, які досягли високого рівня духовності. Знайомство з героїчним і цікавим життям таких відомих постатей, як Піфагор, Сергій Радонежський, Григорій

Сковорода, мати Тереза та ін. сприяє самоідентифікації дітей з видатними особистостями.

Але діти не просто пасивно слухають вчителя. Під час його розповіді вони замальовують сюжети, які сподобалися їм найбільше. Надалі на дошці створюється виставка малюнків, яка мотивує дітей до подальшого самовдосконалення. Кожне окреме заняття побудовано за принципом динамізму навантаження та відпочинку, що підвищує працездатність школярів, поліпшує сприйняття навчального матеріалу. У програмі активно використовуються елементи театральної педагогіки, коли учні готують костюми і режисують постановки окремих епізодів життя духовних лідерів, складають і розгадують тематичні кросворди, заносять до “зошита мудрості” мудрі вислови.

Вивчення кожної теми завершується практикою – доброю справою для батьків, друзів, вчителів та ін. Значна увага приділяється вмінню концентрувати увагу та подальшій релаксації. Концентруючи увагу на конкретних явищах і предметах, учні вчаться долати вплив факторів, що заважають зосередженню, а потім переходять до зосередження на абстрактних термінах, наведених у програмі курсу. Замислюючись над такими духовними поняттями, як Віра, Любов, Безмежність, а потім записуючи власні визначення, учень має змогу порівнювати свої думки з поглядами інших, що допомагає в процесі самопізнання. Для цілеспрямованого розвитку уваги, пам'яті та образного мислення використовуються елементи аутогенного тренування, гармонійно поєднані з основними темами занять.

Тематичний план спецкурсу “12 шляхів духовності”

Тема	Кількість годин		
	Усього	На теоретичні заняття	На практичні заняття
1. Вступне заняття	1	1	-
2. Духовні знання і традиції духовних випробувань в історії людства	2	1	1
3. Шлях мудрості. Рам	2	2	-
4. Шлях справедливості та героїзму. Крішна	3	2	1
5. Шлях волі та цілеспрямованості. Мойсей	1	1	-
6. Шлях служіння через мистецтво. Орфей	2	1	1
7. Шлях до духовності через науку. Піфагор	2	2	-
8. Шлях самоусвідомлення та співчуття всім живим істотам. Будда	3	2	1
9. Творчий шлях осягнення добра та краси. Платон	2	2	-
10. Шлях любові. Ісус Христос	2	2	-
11. Шлях служіння через подвижництво. Сергій Радонежський	5	3	2
12. Філософський шлях до духовності Г. С. Сковороди	4	3	1
13. Шлях оздоровлення та єднання з природою. П.К. Іванов	2	2	-
14. Шлях допомоги нужденним. Мати Тереза	2	2	-
15. Загальнолюдські духовні цінності у XXI сторіччі	1	1	-
16. Міжнародні центри духовності	2	1	1
17. Підсумкове заняття	1	1	-
Загалом:	37	29	8

Апробація спецкурсу «12 шляхів духовності» здійснювалася на базі 4-6 класів київських загальноосвітніх шкіл №60, 221, гімназії №153 ім.О.С.Пушкіна, гуртківців Палацу творчості дітей та юнацтва Солом'янського району м.Києва. За допомогою діагностичної методики “Здійснення бажань”, анкетування та спостережень було підтверджено позитивний вплив спецкурсу на духовний розвиток учнів.

Зокрема, зафіксовано позитивні зміни у спрямованості особистості від базових потреб до цінностей самовдосконалення та самореалізації. Виявлено, що високий початковий рівень духовного розвитку необов'язково стає умовою його подальшого стрімкого зростання. У процесі духовного зростання учень виявляє інтерес до прикладів духовності та гуманізму в історії людства, і поступово здійснює перехід від об'єктивних загальнолюдських духовних ідеалів та цінностей до формування відповідних особистісних якостей.

Незважаючи на виявлену ефективність спецкурсу, він не може замінити цілісної системи психологічного забезпечення процесу духовного зростання учнівської молоді. Ще на початку ХХ століття видатний український філософ, психолог та богослов Володимир Зеньковський підкреслював, що введення окремих спецкурсів у програму навчання дітей не може забезпечити необхідного психологічного ефекту у формуванні духовного світу молоді. Він зазначав, зокрема: “Треба залишити думку, що можливо викликати засобами інтелекту духовне піднесення, релігійне або моральне натхнення [2, с.140]. За поглядами вченого, необхідним є комплексний, системний підхід, який би забезпечував створення у навчальному закладі особливої духовної атмосфери.

Зважаючи на це, було розроблено психолого-педагогічну систему, яка поєднує у собі сучасні засоби, спрямовані на активізацію та підтримку духовного зростання молоді. Її апробація на практиці дала можливість зробити висновки про необхідність забезпечення певних соціально-психологічних умов, серед яких далі будуть наведені основні.

- 1. Звільнення освітнього процесу від страху та насильства.** На жаль, і нині мотивом навчання для багатьох дітей є страх. Цей страх має багато різновидів: страх перед поганою оцінкою, доганою батьків та вчителів, страх бути неуспішним, страх неприйняття у колективі тощо. Також буденність, схожість кожного дня на попередній, застарілість шкільних програм знищують пізнавальну мотивацію першокласників. На зміну їй педагоги та батьки активізують соціальні мотиви: “будеш учитися добре – зарахують до інституту”, “вчись гарно – будеш мати гарну роботу”. Така

мотивація є дієвою у молодших і середніх класах, але не для старшокласників. Підлітки бачать, що вступ до Внз далеко не завжди залежить від освіченості, а гарна робота ніяк не співвідноситься з гарним навчанням. Можливо, замість брехні нам, дорослим, слід попідклубатися про те, щоб дитячий інтерес до навчання не зникав і надалі? Діти із задоволенням йдуть до школи, якщо їх чекає щось нове, коли вони мають можливість реалізувати свої таланти, коли треба виступати на сцені, брати участь у спортивних змаганнях, виставках творчості тощо. Тоді замість страху виникає інтерес, замість сліпої слухняності – відповідальність.

2. **Забезпечення високого статусу педагога у суспільстві.** Ця умова невід’ємно пов’язана як з формуванням суспільної думки щодо важливості педагогічної праці, так і з відповідним матеріальним забезпеченням. Сучасний вчитель має зосередитися на виконанні своїх професійних завдань, знаючи, що його власні діти в добробуті. До речі, у Південній Кореї майже всі випускники шкіл мріють стати вчителями, а заробітна платня вчителя є найвищою серед державних службовців.
3. **Моральне та матеріальне стимулювання розвитку професійної майстерності.** Творчість, майстерність, самовдосконалення – це потреби вищої людської природи. Як відомо, вони актуалізуються при задоволенні потреб нижчого порядку (біологічних потреб життєзабезпечення). У світовому менеджменті налічується десятки шляхів і засобів стимулювання персоналу, серед яких винагорода вільним часом, службові підвищення, різноманітні відзнаки, нагороди тощо. Кращий вчитель, який піклується про чужих дітей, є багатством держави – тому держава має піклуватися про нього і його дітей.
4. **Створення дієвої системи стимулювання, мотивації учнів та студентів.** Якщо суспільство бажає процвітання - воно має здійснювати постійний відбір найкращих серед молоді і забезпечувати їх адресацію на провідні державні посади. Доки ці посади розподіляються, виходячи з міркувань “наші-чужі”, найкращий інтелектуальний потенціал шукатиме

своєї реалізації за кордоном, а гроші, витрачені на навчання майбутніх емігрантів, так і не повернуться державі.

5. Наявність сприятливої психологічної атмосфери у закладі.

Дотримання цієї умови залежить, перш за все, від керівника закладу, від його спроможності створювати психологічну атмосферу, сприятливу для творчості, особистісного розвитку працівників. Рутинне відсиджування на педагогічних нарадах такий директор заміняє живим професійним спілкуванням на семінарах, конференціях із залученням науковців і практиків.

Подальші дослідження в обраному напрямі можуть бути спрямовані на пошук нових ефективних засобів духовного розвитку учнівської молоді.

Література

1. Ващенко Григорій. Виховний ідеал. - Полтава: Ред. газ. "Полтавський вісник", 1994. - 191 с.
2. Зеньковский В.В. Проблемы воспитания в свете христианской антропософии. – М.: Изд-во Свято-Владимирского Братства, 1993.–224с.
3. Зязюн І. А. Духовна еліта у суспільстві: інтелігентність і громадянськість / Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: Збірник наукових праць. / За редакцією Л. Л. ТОВАЖНЯНСЬКОГО та О. Г. РОМАНОВСЬКОГО. – Вип. 1(5). – Харків: НТУ "ХПІ", 2003. – С. 32-41.
4. Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії: Наук.-метод. посіб. - К.: МАУП, 2000. – 312 с.
5. Лутай В. С. Філософія сучасної освіти: Навчальний посібник. К. Центр "Магістр-S" Творчої спілки вчителів України. - 1996. – 256 с.
6. Помиткін Е. О. Духовний розвиток учнів у системі шкільної освіти: Науково-методичний посібник. - К.: ІЗМН, 1996. - 164 с.
7. Помиткін Е.О. Психологія духовного розвитку особистості. - Монографія. - К.: Наш час. - 2006. - 280 с.

АТЕИСТИЧЕСКИЕ, РЕЛИГИОЗНЫЕ И ДУХОВНЫЕ ОРИЕНТИРЫ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОСТРАНСТВЕ УКРАИНЫ

Осуществлён психологический анализ мировоззренческих ориентиров в национальной системе образования, намечены пути разрешения основных ценностно-смысловых противоречий. Духовное развитие личности рассматривается как альтернатива сугубо атеистической или религиозной концепции воспитания. В качестве примера приведена программа авторского спецкурса “12 путей духовности”, поданы сведения о его апробации и условия реализации.

ATHEISTIC, RELIGIOUS And SPIRITUAL REFERENCE POINTS In EDUCATIONAL SPACE of UKRAINE

The psychological analysis of world outlook reference points in a national education system is carried out, ways of the sanction of the basic valuable and semantic contradictions are planned. Spiritual development of the person is considered as alternative of especially atheistic or religious concept of education. As an example the program of an author's special course of " 12 ways of spirituality " is given, data on its approbation and conditions of realization are sent.

Відомості про автора

	Помиткін Едуард Олександрович
	канд. Психол. н., ст. наук. співр.
	Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України, докторант
	Україна 04060, м.Київ, вул. М.Берлінського – 9
	р.440-63-88 (дод. 125); д.592-55-65, моб.8097-684-92-91
	Е-mail: ipppo@mail.kar.net